

УДК 94 (4-11)“653”

О. В. Козак, Н. І. Самойленко

ПРАБОЛГАРИ В ІСТОРІЇ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ

У статті розглядається вивчення актуальних питань історії праболгар у творчому доробку вітчизняних та зарубіжних дослідників у 1990-і – 2000-і рр. Автори зосередили увагу на процесах етногенезу, державності, відносинах з автохтонним населенням. Було зроблено висновок щодо необхідності розширення джерельної бази досліджень та нової інтерпретації вже залучених у науковий обіг історичних джерел з метою оновлення контенту наукового знання та імплементації результатів, досягнутих сучасними зарубіжними істориками, етнологами, лінгвістами, археологами.
Ключові слова: теорія історичного знання, історіографія, праболгарія, Велика Булгарія.

Національна історія доби раннього середньовіччя тісно пов'язана з процесами формування етнічних спільнот, які зробили свій внесок в етногенез деяких сучасних європейських народів. Серед них слід згадати й праболгар, які мешкали у лісо-степовій зоні сучасної України у VI – VII ст. Саме праболгарам належала у той час провідна роль. Близько 630 – 660 рр. намітилося політичне піднесення цієї спільноти: виникло державне утворення, яке отримало назву Велика Булгарія та простиралося від середнього Подніпров'я до Поволжя. У науковому світі праболгарами називають етнічну середньовічну спільноту, яка у VII ст. заснувала державу у середній течії р. Дунай та дала назву сучасному слов'янському болгарському етносу.

Має місце стійкий інтерес до історії праболгар з боку широкого загалу. Це знайшло відображення у інформаційних ресурсах англomовного Інтернету: запит щодо Великої Булгарії (Old Great Bulgaria) дав більше 13 тис. результатів (дата звернення 18.11.2016). В Україні про нього також заявляють культурно-просвітницькі організації болгарської діаспори на своїх щорічних [1, с.6] з 2001р. соборах [2, с. 226 – 229, 441]. Непрямим свідченням цього інтересу вочевидь слід вважати чисельні художні твори, присвячені зазначеній спільноті. Ці твори, у свою чергу, стали відповіддю мистецької інтелігенції на активну увагу до свого минулого сучасних європейських народів, які ведуть своє коріння від праболгар (казанські татари, чуваші, балкари, марі, болгарі, гагаузи). Зокрема, роман татарського письменника Хабібулліна М.М. “Кубрат –хан” (М.: Советский писатель, 1990), присвячений одному з праболгарських правителів, у 2003 р. був удостоєний державної премії Республіки Татарстан імені Габдули Тукая [3]. Постаць Кубрата також привернула увагу народного письменника Чувашії М.Н. Юхми [4]. Праболгар VII ст., активно використовуючи фрагменти історичних джерел у своєму тексті, зобразив сучасний болгарський письменник Х.Мілков [5]. Про них писали й професійні історики у жанрі історичного роману. Відома як в Болгарії, так й поза її межами медієвіст В. Мутафчієва також віддала їм данину в одному із своїх численних історичних романів (“Передречене Пагане”, 1981). Життя праболгар природньо увійшло у коло творчих інтересів не тільки майстрів красного письменства. Непрофесійні історики теж намагаються дослідити місце цієї спільноти у європейському середньовіччі. Зокрема, економіст за освітою, що постраждав від переслідувань з боку комуністичного режиму, але з годом повернувся до активного політичного життя, Д.Х.Попов присвятив їй декілька розділів свого дослідження “Історія болгарських імперій”, виданого впр'яте за підтримки неурядової організації Болгарський національний фронт – США [6, с. 222 – 338]. Отже наявні усі підстави стверджувати про стійкий запит з боку представників інтелектуальних кіл різних етносоціальних груп, культурно-антропологічно та/або історично пов'язаних з праболгарми, на історію праболгар та створених ними держав. Це ставить на порядок денний питання щодо готовності науковців дати адекватну та професійну відповідь на запити громадськості.

Проте тема, винесена у назву, має значення не тільки з точки зору з'ясування реакції академічних кіл на суспільні потреби. Вона наближає до розуміння механізмів етногенезу взагалі. Слід також пам'ятати й про те, що соціальний та символічний капітал, видобутий з національних та етнічних категорій, безсумнівно, зміцнює творчий потенціал громадянського суспільства, а отже й опірність зовнішнім загрозам. До того ж історія одного з середньовічних етносів, яка знайшла відображення у розвідках дослідників різних країн, у тому числі й України, дозволяє з'ясувати не тільки стан розробки згаданої проблематики, але внесок вітчизняних фахівців. У даній статті на підґрунті доступних автору матеріалів зроблено спробу дати відповідь на питання щодо зв'язку наукових розвідок та запитів суспільства через простеження проблемно-тематичних паралелей у дослідженні наприкінці ХХ –початку ХХІ ст. ролі та місця праболгар в етносоціальних та політичних процесах східноєвропейського середньовіччя саме доби їх піднесення та впливу у регіоні.

В світових академічних колах існує розуміння необхідності висвітлення в межах національної історії життя не тільки титульної нації, але усіх етносів, які мешкають чи мешкали в минулому на території тієї чи іншої країни [7, с. 202, 8]. Це чітко було зазначено учасниками дискусій на ХХІІ Міжнародному конгресі історичних наук (Китай, Цзінянь, серпень 2015р.) [9]. Адже у протилежному випадку науковий пошук неминуче зітхається з усіма вадами та недосконалостями етноцентричного підходу, який вже неодноразово довів свою обмеженість [10, с. 6].

Проте в Україні, на жаль, є недостатньо пропaгованою концептуально ідея історичної співучасті усіх етнічних колективів у творенні української державності. Адже модель українського національного наративу, зафіксована у більшості підручників, відтворює історію України як історію постання українського етносу.

Представники інших етнічних спільнот в цій моделі “або взагалі відсутні, або з’являються епізодично” [11, с.430]. У такий спосіб цілий пласт національної історії виглядає збіднілим. Зокрема, у підручнику О.Д.Бойко аварско-хозарско-болгарська доба взагалі не згадується [12, с. 29 – 31]. Сам зміст навчальної літератури не завжди кореспондується з новітнім науковим знанням стосовно неслов’янських етнічних спільнот, у тому числі праболгар. Останні інколи постають у ролі напівдиких кочівників, під тиском яких розпався антський племінний союз [13, с.18 –19]. Навіть у дослідженнях, які є вдалою спробою уникнути вад застарілих стереотипів стосовно національного історичного наративу, середньовічні етноси відтворені дещо архаїчно. Стосовно теми, поданої у назві, П.-Р. Магочій акцентує на прагненні кочових народів, у тому числі болгар, шукати “кращу здобич на Середньодунайській рівнині ...та торгівельних шляхах між Чорним та Каспійським морями”, обходячи при цьому питання про стан цивілізаційного рівня їх розвитку [14, с. 34]. Місцеве слов’янське населення було об’єктом їх нападів [14, с. 33]. Слід зауважити, що ці міркування не є беззаперечними. Інший погляд на стосунки місцевого населення з праболгарською державою висловлений у виданні “Полтавщина. Історичний нарис” (2005) [15]. На підґрунті археологічних джерел зроблено висновок про “належні умови для спільного проживання як кочового болгарського, так і землеробського слов’янського населення. Це могло статися лише за наявності волі верховної влади Великої Болгарії” [15, с.28].

Отже відтворення історичного обличчя праболгарської спільноти досі є суперечливим. Це не є дивним з огляду на складність вивчення проблеми. Історії праболгарського етносу та створеної ним держави присвятили спеціальні та загальні розвідки болгарські (В. Златарски, Г. Ценов, П. Павлов, Т. Костов, П. Добрев, І. Божилов, О. Бурмов, К. Мутафчиев, В. Ілієв, М.Москов, В.Гюзелев, В.Бешевлієв та інш.), російські (Ф. Нурутдинов, Р. Барієв, Ю. Бегунов, Р. Набиев, З. Львова та інш.), українські дослідники (В.Н. Жук, С. Тортіка, Д. Березовец, А. Приходняк, П. Пеняк, Д. Скирда, А. Бубенко, М. Малиновский, В. Михеев та інш.), німецькі (Й. Вернер), австрійські (В. Зайбт). Вони спиралися, як правило, на письмові та археологічні дані. Серед письмових історичних джерел слід згадати добре відомі “Хроніку” Йоанна Никиуського, “Іменник болгарських ханів”, “Географію” Мойсея Хоренського, “Хронографію” Феофана, “Бревиарий” Никифора, “Історію лангобардов” Павла Діакона, середньовічні джерела арабського Сходу. Наведені в них факти є дещо суперечливими та заплутаними, зафіксовані у відмінних одна від одної хронологічних системах виміру часу. Сучасні дослідники змушені були докладати дійсно титанічних зусиль, щоб адекватно їх з’ясувати.

Пошуки ведуться паралельно археологами, істориками, лінгвістами. Спостереження, узагальнені в межах однієї наукової дисципліни, не завжди кореспондуються з результатами, досягнутими іншою, навіть іноді їх заперечують. Саме це лежить в основі скептичного ставлення у певного кола дослідників щодо можливостей етнокультурної інтерпретації праболгар на підставі лише археологічних даних. За зауваженнями В.В.Колоди, “переважна більшість раніше поширених “прямих доказів” болгарського етносу, зокрема, у лісостеповій зоні сучасної України перетворилися на сьогодні в непрямі свідчення, які відображають колишній кочовий стан окремих груп населення у лісостеповому осередку розселення” [16, с.42]. Проте спроби виділення етнічних маркерів болгарського етносу продовжуються.

Етногенез праболгар був та залишається однією з ключових проблем у вивченні цієї спільноти. До зазначеної проблеми дослідники неминуче зверталися, з’ясовуючи проблему походження слов’янської болгарської спільноти. На середину ХХ ст. вже нараховувалося близько 10 версій походження праболгар [17]. Проте вони не виявилися остаточними з огляду на поступ сучасного наукового знання стосовно процесів етногенезу. На кінець ХХ ст., за спостереженнями російського вченого А.К.Шапошникова, у світовому гуманітарному знанні сформувався певний консенсус стосовно визначення критеріїв, які дозволяють визначити час появи етносів. В основу їх покладено поява відтворюючого типу господарювання, на підґрунті якого виокремлюються видові характеристики етносу – єдність походження (генетична), знакових систем (наприклад, мова), суспільної свідомості [18, с. 253]. Виходячи із цього деякі дослідники (Жук В.Н., П.Добрев, Г.Костов,) акцентують на історичному (не біологічному) характері розвитку праболгарської спільноти та звертають увагу на чисельні міграції праболгар до їх появи на берегах Дунаю, але й на теренах Східної Європи у V ст. Вони беруть до уваги ту обставину, що у процесах міграцій праболгари дещо змінювали свою первісну етнічну забарвленість. А у пониззях р. Дону у V ст. вони вже зазнавали процесів тюркізації. Контакти зі слов’янами, які передували їх появі на Балканському півострові, теж мали свої результати мали свої “етнічні” наслідки. Слід взяти до уваги, що слов’яни поширювали свій асиміляційний вплив не тільки як “біологічний феномен”, але як певна культурна модель способу життя з власним мовним компонентом [19, с.234]. З огляду на цей процес закономірними були припущення щодо певного ступеня ослов’янення праболгар на час появи їх на Балканах [20, с. 9 –10].

Складність вивчення етногенезу праболгарської спільноти стала навіть причиною визначити її характер не в етнічній, а суто соціальній площині. На початку другого десятиліття ХХІ ст. у цьому зв’язку була висловлена оригінальна та смілива думка, що праболгари – це військовий стан, але не етнічна спільнота [21]. Проте вона не набула підтримки в академічних колах, до того ж суперечить фактам чисельних письмових історичних джерел та даним ономастики і лінгвістики, оприлюдненим на III Міжнародному конгресі з болгаристики (23 – 26 май, 2013р., Республіка Болгарія; доповідь А.А. Шапошникова “Болгарский этногенез в свете новых данных гуманитарных и естественных наук”).

Причини суперечностей у тлумаченні історичній долі праболгар у Східній Європі викликані не тільки характером історичних джерел. У цьому зв’язку В.Н. Жук звертає увагу на дві обставини. По-перше, самі праболгари всі ті етноси, які мешкали на територіях їхніх давніх державних об’єднань чи місць проживання, вважали своїми предками, спорідненими з собою. По-друге, вони виступали одним з державотворчих етносів у Тюркському, Західному та Східному, Аварському і Хозарському каганатах, у Великій Булгарії, у Волзькій Булгарії, у Болгарії на Балканах [22, с.78].

Світло на поступ праболгар в історії східноєвропейського середньовіччя проливають їх незаслужено забуті літературні пам'ятки – звід літописів “Бахши Іман” [23] та поема буларського просвітника державного діяча IX ст. Мікаеля Шамсі-Башту “Легенда про доньку Шана” [24], уведених у науковий обіг І.Барановим. Обидва історичні джерела були підготовлені до друку та побачили світ завдяки невтомній праці російського дослідника з м. Казань Ф. Г.-Х. Нурутдінова. Слід зауважити, що звід протобулгарських літописів як історичне джерело є об'єктом дискусій у вітчизняних наукових колах, на що вже звертали увагу дослідники [20, с.7]. Як відомо, історія світової науки багата на заперечення фактів, які не відповідали системі знань конкретного науковця. Вочевидь, про це йдеться й у даному випадку. Фахівці-тюркологи беззаперечно доводять та визнають його вірогідність [25]. Все більше вчених Східної Європи звертаються до них (Ю.К.Бегунов, А. Железний, В.Н.Жук, Р.Х. Бариев, Р.Набиев, З.Львова та інші). Завдяки зверненню до зазначених пам'яток та добре відомих історичних джерел вдалося з'ясувати модель державного механізму, податкову систему, функціонування прикордонної служби, деякі риси судоустрою та збройних сил Великої Булгарії доби правління одного з найбільш відомих її володарів балтавара Кубрата (приблизно 600 – 660 рр.) [26, с.317 – 319; 27, с. 394, 432 – 445]. Це особливо важливо, оскільки традиційно більше уваги приділяється саме зовнішній політиці та контактам з Візантією, Хозарським каганатом. Отже Велика Булгарія мала усі ознаки держави. Але цей факт не завжди позначається, у тому числі й у навчальній літературі [28, с.204].

Співставлення даних “Бахши Іман” з іншими джерелами дозволило уточнити територіальні кордони Великої Булгарії на різних етапах її існування. Зміст зазначеного зводу буларських літописів опосередковано підтверджує висновки щодо місця розташування “столиці” Великої Булгарії, отримані В.М.Чхайдзе на підґрунті аналізу добре відомих письмових середньовічних джерел [29, с. 16]. Дослідник з'ясував, що помилкова інтерпретація праць Мовсеса Хоренаци, Стефана Візантієця, Феофана Сповідника, патріарха Нікіфора стала підґрунтям для помилкового ототожнення (традиційно прийнятого, до речі) м. Фанаторії із столицею Великої Булгарії. Звернення до “Бахши Іман” також уможливило ідентифікувати Малоперещепинський комплекс на території сучасної Полтавщини як місце поховання балтавара Кубрата [22, с.121 – 157]. Попри те, що світова наука ще у середині 1980-х рр. визнала цей факт, у східноєвропейських дослідницьких колах з зазначеного приводу вирували дискусії та висувалися чисельні гіпотези [30].

Отже, спостереження стосовно стану дослідження праболгарської спільноти на східноєвропейських теренах у VI – VII ст. дозволяє зробити висновок щодо певної спільності тематики наукових пошуків представників академічних кіл різних країн. Висвітлення ролі праболгар в етносоціальних та політичних процесах східноєвропейського середньовіччя здійснювалося через вивчення їх етногенезу на різних етапах (у тому числі шляхом звернення до більш ранніх) та взаємин з сусідніми державами, ідентифікацію пам'яток їх матеріальної культури (Малоперещепинський комплекс). Мали місце спроби з'ясувати особливості державного утворення Великої Болгарії та моделі взаємин праболгарської держави з автохтонним населенням, завдяки якій їх співіснування було мирним. При цьому дослідники прагнули ревізувати традиційну інтерпретацію верифікованих добре відомих історичних джерел та залучити у науковий обіг незаслужено забутих буларських літописів. Вітчизняна наукова думка постала перед завданням завдяки розширенню джерельної бази вивчення праболгар переглядати історію киеворуської доби у традиційному її варіанті та вирішити питання щодо оновлення контенту наукового знання з огляду на імплементацію сучасних підходів та результатів, набутих світовим академічним товариством.

Джерела та література

1. Костова Д. Тук е святото ни място / Дора Костова // Събор на българите в Украйна. – Одеса: Редакция на вестник “Роден край”, 2008. – С.6 – 7.
2. Част XII. Акции // 20 години вестник “Роден край” – огнище и трибуна на българското национално възраждане в Украйна. – Одеса: Редакция на вестник “Роден край”, 2010 – С.226 – 441.
3. Сувары. Кубрат –хан. – Режим доступу: <http://сувары.pf/ru/content/kubrat-han>
4. Юхма Мишши. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Юхма,_Мишши
5. Милков Х. Синовете на планина. Кн.1 / Христо Милков. – Варна: Фрувек – ПЗП, 2015. – 478с., Милков Х. Заветът на кана. Кн.2 / Христо Милков. – Варна: Фрувек – ПЗП, 2015. – 358с.
6. Попов Д.Х. История на българските империи / Димитър Х.Попов. Вид. 5-то. – София: Тип-топ прес, 2014. – 886 с.
7. Вяземский Е.Е. Система исторического образования.1992 – 2012 годы. Становление, итоги, перспективы / Е.Е. Вяземский // Новая и новейшая история. – 2013. – С.188 – 203.
8. Вяземский Е.Е. Актуальные проблемы общего исторического образования в современной России: противоречия и тенденции развития исторического образования в контексте мирового опыта / Е.Е. Вяземский. – Режим доступу: <http://mngy.pf/wp-content/uploads/2016/10/Prezentatsiya-k-dokladu-E.E.-Vyazemskogo.pdf>
9. Erdmann E. History – but what is correct now / E. Erdmann // Proceeding of ICSH2015, Jinan. JS15. – Jinan: ICSH, 2015. – CD-ROM ; 12 cm. – System requirements: Are lacking. – Title on CD case, Wassermann J. “Well, we know where we’re we going’. But we don’t know where we’ve been.” – History Education for a post-apartheid rainbow nation / Johan Wassermann // Ibid., Shnirelman Victor. “Mutual past”: a competition between Russian and Tatar textbooks in history / Victor Shnirelman // Ibid., Bartal I. Schoolbooks, Politics of Culture, and the Israeli Collective Memory / I. Bartal // Ibid.
10. Гирич І. Українська історична освіта на початку XXI ст.: від обмежень філософії етноцентризму до концепції засвоєння “чужого” як “свого” // Історія в школах України. – 2009. – №5. – С. 3–7.
11. Склокін В. Рецензія на книгу. Павло-Роберт Магочій. Україна: історія її земель і народів. Ужгород: Видавництво В.Падяка, 2012. 794с. / В. Склокін // Дриновський збірник – Дриновський збірник. – Т.VI. – Харків – Софія: Академічне видавництво ім. проф. Марина Дрінова, 2013. – С. 430 – 431.
12. Бойко О.Д. Історія України / О.Д.Бойко. – Київ: Академвидав, 2003. – 657с.
13. Світлична В.В. Історія України / В.В. Світлична. – Київ: Каравела, 2008. – 406с.

14. Магочій П.- Р. Україна. Історія її земель і народів / Павло –Роберт Магочій. – Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2012. – 794с. + XXIIс. + карти + табл.
15. Полтавщина. Історичний нарис / Гол. редколегії В.О.Пашенко. – Полтава: Дивосвіт, 2005. – 592с. + 48с. вкл.
16. Колода В. В. Болгари в матеріальній культурі поселень салтівського лісостепу: проблеми виділення етнічних критеріїв / В.В.Колода // Дриновски сборник – Дриновський збірник. – Т. V. – Харків – Софія: Академічне видавництво ім. проф. Марина Дрінова, 2012. – С. 42 – 48.
17. Державин Н.С. Об этногенезе древнейших народов Днепровско-Дунайского бассейна (К постановке проблемы) / Н.С.Державин // Вестник древней истории. – 1939. – №10. – С.279 – 289; Державин Н.С. К вопросу о происхождении болгарского народа. Письмо в редакцию / Н.С.Державин // Вопросы истории . – 1952. – №9. – С. 153 – 155.
18. Шапошников А.К. Индоевропейский этногенез – свидетелствуют мифология, лингвистика, ономастика, ДНК – генеалогия /А.К.Шапошников // Индо-европейская история в свете новых исследований. – М.: МГОУ, 2010. – С.251 – 263.
19. Плетерский А. Ранние славяне в Восточных Альпах и на соседних землях / А. Плетерский // Stratum Plus Journal. – 2015. – №5. – С.227 – 245.
20. Жук В.Н. Новый погляд на історію Полтавщини й України (За давньобулгарськими літописами) / В.Н.Жук, Ф. Г-Х.Нурутдинов. – Полтава: АСМІ, 2008. – 155с.
21. Стефанов Ю.А. О болгарях и этнических процессах в Приазовье в I тыс. нашей эры / Ю.А.Стефанов. – Электронный ресурс. – Режим доступа: [_](#)
22. Жук В.Н. Из сивої давнини / В.Н. Жук. – Полтава: АСМІ, 2005. – 384с.
23. Бахши Иман. Джагфар Тарихы.Т.I. Свод болгарских летописей 1680г. – Оренбург: Редакция вестника “Булгария”, 1993. – 391с.; Бахши Иман. Джагфар Тарихы.Т.II. – Оренбург: Редакция вестника “Болгар иле”, 1994. – 194с.; Бахши Иман. Джагфар Тарихы. Т.III.– Оренбург: Редакция вестника “Болгар иле”, 1997. –182с.
24. Баранов И. Легенда о дочери Шана: новый источник по истории народов Восточной и Центральной Европы VII-IX вв. – Режим доступа: <http://rusgen02.h1.ru/Path-bulgar/legend-Bul-2.htm>
25. Львова З.А. Некоторые данные болгарской летописи “Гази-Барадж Тарихы” о народах Приднепровской Булгарии, Киевской Руси и Волжской Булгарии в IX веке. – Режим доступа // http://zlatalvova.narod.ru/Kaganat_rosov/narody_gosudarstva.htm
26. Бегунов Ю.К. история Руси. С древнейших времен до Олега. Т.1 / Ю.К.Бегунов. – СПб: Политехника, 2007. – 602с.
27. Адаев А. Болгары / Ант Адаев . – Николаев: Илион, 2010. – 576с.
28. Історія західних і південних слов'ян / [Яровий В.І. (кер.), Ілюшин І.І., Ліман С.І., Рудяков П.М., Шумило В.П.]. – К. : Либідь, 2007. – 632с.
29. Чхаидзе В.Н. К вопросу о присутствии протоболгар на территории Таманского полуострова в конце VI – конце VIIст. и о “столице” Великой Булгарии – Фанагории / Чхаидзе В.Н. // Дриновски сборник – Дриновський збірник. – Т. V. – Харків – Софія: Академічне видавництво ім. проф. Марина Дрінова, 2012. – С.14 – 22.
30. Львова З. К вопросу об исторической интерпретации Перещепинского комплекса / Злата Львова // Български годишник. Болгарский ежегодник. Болгарський щорічник. – К.: Київський славистичний університет, 1994. – Т.5. – С.37 – 48.

Козак Е. В., Самойленко Н. И. Протоболгары в восточноевропейском средневековье: актуальные вопросы изучения.

В статье рассматривается изучение актуальных вопросов истории протоболгарского этноса (этногенез, государственность, взаимоотношения с автохтонным населением) отечественными и зарубежными исследователями в 1990-е – 2000-е гг. Автор приходит к выводу о необходимости расширения источниковой базы исследований и новой интерпретации хорошо изученных исторических источников с целью обновления отечественного научного знания и имплементации результатов, достигнутых современными зарубежными историками, этнологами, лингвистами, археологами.

Ключевые слова: теория исторического знания, историография, протоболгары, Великая Булгария.

Kozak H. V., Samoylenko N. I. Pre-Bulgarians in the Eastern Europe Middle Ages: the study of topical issues.

The article analyzes the topical issues study of pre-Bulgarians history in the work of domestic and foreign researchers in the 1990s – 2000s. It is focused on their ethnogenesis, statehood, relationship with autochthonous population. The author comes to the conclusion about the need to expand the source base of research and a new interpretation of the well-studied historical sources, to update the national scientific knowledge due to the results achieved by contemporary foreign historians, ethnologists, linguists, archaeologists/

Key words: theory of historical knowledge, historiography, pre-Bulgarians, Old Grate Bulgaria.